

RAFAL SIERCHUŁA
Instytut Pamięci Narodowej w Poznaniu

NARODOWCY W POWIECIE KOLSKIM W LATACH 1919-1945

W okresie II Rzeczypospolitej Wielkopolska stanowiła najpoważniejszą bazę społeczną Narodowej Demokracji w kraju. Tutejsze oddziały Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego, Związku Ludowo-Narodowego, Obozu Wielkiej Polski, Stronnictwa Narodowego należały do najliczniejszych. Ponadto Obóz Narodowy miał poważne oparcie w licznych w Wielkopolsce organizacjach społecznych, kombatanckich i oświatowych.

Po reformie administracyjnej w 1938 r. w skład województwa poznańskiego włączone zostały powiaty koniński, kolski i turecki. Działające na tym terenie struktury Stronnictwa Narodowego włączone zostały w skład Okręgu Kaliskiego SN, będącego drugim, co do znaczenia okręgiem SN Wielkopolski.

Rozwój organizacyjny Obozu Narodowego w okresie międzywojennym związany był z działalnością trzech formacji politycznych: Związku Ludowo-Narodowego powstałego w 1919 r., Obozu Wielkiej Polski działającego od 1926 r. i utworzonego w 1928 r. SN.

Podstawą światopoglądową SN były zasady religii katolickiej i nacjonalizm, rozumiany jako dążenie do zdobycia przez naród polski dominującej pozycji w swoim państwie.

SN grupowało w swoich szeregach wszystkie warstwy społeczeństwa polskiego, od przedstawicieli ziemiaństwa, inteligencji, klasę średnią, po chłopów i robotników¹.

DZIAŁALNOŚĆ OBOZU NARODOWEGO W POWIECIE KOLSKIM

Na temat działalności Związku Ludowo-Narodowego w pow. kolskim nie dysponujemy żadnymi szczegółowymi informacjami. Znajdował się on pod wpływem rozwijających się ośrodków w Kaliszu i Koninie. Organizacja miała w terenie jednak znacznie mniejsze wpływy niż we wspomnianych ośrodkach, prowadząc jednak tam działalność i zwołując zgromadzenia².

Więcej informacji na temat działalności w powiecie kolskim przyniosło utworzenie na tym terenie Obozu Wielkiej Polski (OWP). Jego działalność rozpoczyna się w powiecie

¹ Zob. W. J. Muszyński *Stronnictwo Narodowe*, [w:] *Encyklopedia „Białych Plam”*, t. 16, Radom 2005; J.J. Terej, *Idee, mity i realia. Szkice do dziejów narodowej Demokracji*, Warszawa 1971, H. Lisiak, *Narodowa Demokracja w Wielkopolsce w latach 1918-1939*, Poznań 2006.

² Z. Kaczmarek, K. Pawlak, *Endecja w Wielkopolsce Wschodniej w okresie międzywojennym*, „Rocznik Wielkopolski Wschodniej” 1976, nr 4, s. 32; K. W. Mucha, *Obóz narodowy w Łódzkiem w latach 1926-1939*. Łódź 2009, s. 28.

kolskim w 1927 r. W latach 1927-1933 utworzono 5 placówek organizacyjnych. Dwie w 1927 r. i trzy w 1932 roku³. Były to m.in. placówka w Kole, Izbicy, Brdowie i Sompolnie. W tworzenie struktur OWP szczególnie zaangażowani byli Jan Frykowski z Konina (instruktor OWP na powiaty słupecki, kolski i koniński) i K. Lulkiewicz delegat z Poznania. Rozwój organizacyjny pozwolił działaczom zorganizować 23 października 1932 r. w Kole uroczyste zebranie placówki Obozu Wielkiej Polski. Na spotkaniu przemawiał delegat Komitetu Dzielniczy Zachodniej OWP, Henryk Szeib. Podczas uroczystości udekorowano 23. nowoprzyjętych członków „mieczykami Chrobrego”⁴. Aktywizacji ulegli w tym czasie „młodzi” OWP. Ruch Młodych powołał swoje placówki w Barłogach, Kłodawie, Dąbiu i Bierzwiennej Długiej. Młodzi OWP byli w znacznym stopniu podporządkowani kierownictwu Stronnictwa Narodowego (SN) i wykorzystywani do ochrony własnych zebrań i lokali przed atakami przeciwników politycznych⁵.

Powstałe w 1928 r. SN, po rozwiązaniu przez władze OWP, włączyły w swoje szeregi ich członków. Takı stan rzeczy odnosił się również do powiatu kolskiego. Według informacji administracyjnych w 1935 r. (stan na 31 grudnia 1935 r.) w powiecie kolskim działało 36 kół SN, skupiających 1250 członków, według stanu na 31 marca 1937 r. liczba kół wynosiła już 45, a liczba członków 1430⁶.

ZARZĄD POWIATOWY I MIEJSKI SN W KOLE

W tworzeniu struktur SN w Kole w fazie początkowej dużą rolę odegrał notariusz Szcześniewski. Według informacji administracyjnych pierwszym prezesem zarządu powiatowego (ZP) SN w Kole został Stefan Monica (siedzibą partii był Urząd Skarbowy). 14 maja 1930 r. prezes wraz z zarządem zrzekł się mandatów i powołano nowy skład, do którego weszli: Teodor Ostrowski, Franciszek Wejman, Leszek Głowiński, a do komisji rewizyjnej Józef Rydzewski⁷, Stanisław Woźniak i Tadeusz Sikorski. W kwietniu 1933 r. powołano nowe władze powiatowe, na ich czele jako prezes stanął T. Sikorski (dyrektor Banku Spółdzielczego) i Bronisław Korzeniowski jako wiceprezes. Ponadto w zarządzie byli; S. Woźniak i Walenty Pertkiewicz⁸. W kwietniu 1934 r. prezesem powiatowym został Zygmunt Kokczyński, natomiast T. Sikorski sekretarzem. Sikorski ponadto pełnił funkcje prezesa zarządu miejskiego SN w Kole⁹. Na przełomie 1936 i 1937 r. prezesem powiatowym był Mieczysław Rutkowski. Sekretarzem Bolesław Kubiak, kierownikiem organizacyjnym Karol Nowicki¹⁰. W okresie jego prezesury doszło do konfliktu wewnątrzorganizacyjnego.

³ K. W. Mucha, *Obóz...*, s. 75.

⁴ *Obóz Wielkiej Polski w Kole*, „Kurier Poznański” 1932, nr 488, s. 4; Z. Kaczmarek, K. Pawlak, *Endecja...*, s. 38; K. W. Mucha, *Obóz...*, s. 123-124.

⁵ Z. Kaczmarek, K. Pawlak, *Endecja...*, s. 38-39.

⁶ K. W. Mucha, *Obóz...*, s. 69. Zastanawiająca wydaje się w tym kontekście przedstawiona przez Z. Kaczmarek i K. Pawlak liczba kół SN w marcu 1936 r. – 56 i 1500 członków. Z. Kaczmarek, K. Pawlak, *Endecja...*, s. 44.

⁷ Józef Rydzewski, ur. 22. marca. 1901, przed wojną właściciel stolarni.

⁸ K. W. Mucha, *Obóz...*, s. 102 i 112. J. S. Mujta, *Zbrojna konspiracja niepodległościowa na Ziemi Kolskiej 1939-1945*. Koło-Olszówka 2007, s. 11.

⁹ Sprawozdanie z 15 kwietnia 1934. III Okręg Łódzki [SN] – w zbiorach autora.

¹⁰ A. Rusin, *Nad Wartą, Prosną i Wisłą. Wspomnienia działacza narodowego od lat trzydziestych do dziewięćdziesiątych obecnego stulecia*. Warszawa 1993, s. 28.

Zawiesił on w prawach członkowskich innych członków zarządu: Józefa Mielczarka¹¹, Juliana Szymańskiego i Karola Nowackiego (oskarżonych o sprzeniewierzenie pieniędzy partyjnych). Mediatorem w konflikcie, był prezes Okręgu Łódzkiego SN Kazimierz Kowalski. W marcu 1937 r. kolejnym prezesem władz powiatowych został Edward Łaszkiewicz¹², kierownikiem organizacyjnym Ignacy Plutecki¹³, skarbnikiem Roman Sobczak, kierownikiem propagandy i referentem prasowym – Józef Mielczarek. M. Rutkowski natomiast wycofał się z czynnej działalności w SN. W lipcu 1937 r. funkcję prezesa po raz kolejny objął T. Sikorski¹⁴.

Spośród innych członków Zarządu Powiatowego znani są również: Władysław Chmielarz – delegat ZP do Łodzi i Poznania; Franciszek Olesiński¹⁵ – prelegent ZP, z Zarządu Miejskiego SN znani są: J. Rydzewski, L. Głowiński, S. Woźniak, F. Wejman – członkowie zarządu¹⁶.

KOŁO SN W SOMPOLNIE

Pierwsze struktury obozu narodowego w Sompolnie zawiązane zostały przez działaczy OWP w 1932 r. Ich założycielem był Kazimierz Pytko z Włocławka. W zarządzie placówki byli: Konstanty Trepia (organista); Tadeusz Teodorczyk (stolarz); Kleszczewski (doradca zarządu), Czaplewski (kolejarz) i Mikołaj Rolewicz¹⁷ (kupiec)¹⁸. Spośród innych działaczy SN ustaleni zostali: Jan Teodorczyk i Józef Strychalski – prezesi SN; Stanisław Krzyżak¹⁹ – wiceprezes; Józef Albert – członek zarządu²⁰; Idzi Kosiński²¹ członek zarządu²². Według powojennych ustaleń Urzędu Bezpieczeństwa placówka miała liczyć 21 członków²³.

¹¹ Mielczarek Józef, mieszkaniec Koła. Działacz zarządu powiatowego SN w Kole, członek NOW-NSZ. Aresztowany w marcu lub kwietniu 1943 r. i osadzony w więzieniu w Zwickau. Zmarł w więzieniu lub obozie. W rozpracowaniach powojennego UB uważany za organizatora SN w powiecie kolskim

¹² Edward Łaszkiewicz, ur. 12 lipca 1902 r., rolnik.

¹³ Ignacy Plutecki, ur. 1 lutego 1907 r. w Kole, szewc.

¹⁴ K. W. Mucha, *Obóz...*, s. 112

¹⁵ Franciszek Olesiński, ur. 5 listopada 1898 r. w Kole, profesor Gimnazjum w Kole, czasowo usunięty przez władze sanacyjne z pracy w gimnazjum. Przywrócony do pracy w 1936 r. Do 1949 r. pracował w Gimnazjum.

¹⁶ AIPN w Poznaniu (dalej AIPN Po) Po 003/3/113, Raport z 23 marca 1956 r. k. 31.

¹⁷ Mikołaj Rolewicz, ur. 5 grudnia 1873 r. w Sompolnie, handlowiec, w 1935 r. był prezesem Ochotniczej Straży Pożarnej

¹⁸ K. W. Mucha, *Obóz...*, s. 124; P. Gołdyn, *Dzieje Sompolna. Tom I Wiek XX*. Sompolno 2011. W monografii Sompolna autor podaje ww. zarząd jako placówkę SN.

¹⁹ Stanisław Krzyżak, ur. 11 października 1909 r. w Smolnikach-Osieckich pow. Koło. Mieszkaniec Sompolna. AIPN Po 003/3/113, Sprawozdanie z 1 lipca 1950 r. k. 56.

²⁰ Józef Albert, ur. 1891 w Izbicy Kujawskiej. Mieszkaniec Sompolna. AIPN Po 003/3/113, Sprawozdanie...

²¹ Idzi Kosiński, ur. 1 września 1900 r. w Janowie pow. Nieszawa, dyplom lekarski otrzymał w 1928 r. mieszkaniec Sompolna.

²² AIPN Po /0/5/74 Charakterystyka kontrwywiadowcza powiatu kolskiego. Koło 15 marca 1956, k. 4; A. Rusin, *Nad Wartą...*, s. 28.

²³ AIPN Po /0/5/74... k. 4

1. Członkowie Stronnictwa Narodowego w Sompolnie. Ze zbiorów autora

KOŁO SN W KŁODAWIE

Placówka utworzona została w 1932 r. prawdopodobnie też w ramach struktur OWP z inicjatywy inżyniera Saturnina Czerniewicza (burmistrza w latach 1927-1930). Placówkę wspierał ziemianin Kokczyński²⁴. Jednym z prezesów placówki SN był właściciel cegielni Leonard Krasowski²⁵. W 1939 r. prezesem był Józef Kochanowski, skarbnikiem – Roman Ochendalski. W marcu 1939 r. Sekcja Młodych SN liczyła ok. 40 osób²⁶. Wśród działaczy SN z tej placówki znani są m.in. Stanisław Krupiński, Ireneusz Kupczak, Henryk Pawlak²⁷.

KOŁO SN W DĄBIU

Według powojennych ustaleń Urzędu Bezpieczeństwa placówka miała liczyć 29 członków²⁸. Prezesem SN w Dąbiu był Bolesław Świątkowski²⁹. Jednym z symboli działalności organizacji jest ocalały biało-czerwony sztandar Stronnictwa o wymiarach 117x134. Na czerwonej stronie widnieje orzeł polski z koroną trzymający w szponach dwa miecze i napisy w otoku: (u góry) BÓG i OJCZYŻNA, (u dołu) STRONNICTWO NARODOWE W DĄBIU N/NEREM 1935-1937. Z kolei na białej stronie wyhaftowano postać Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem i napis (u góry) KRÓLOWO POLSKI oraz BOGA-RODZICO-DZIWICO, (u dołu) MIEJ NASZ NARÓD W SWEJ OPIECE³⁰. Sztandar został ufundowany prawdopodobnie w 1937 r. Wśród działaczy SN z tej placówki znani są m.in.: Henryk Grętkiewicz, Leon Mika, Roch Sznyt³¹.

²⁴ K. W. Mucha, *Obóz...*, s. 124. Prawdopodobnie chodzi o Zygmunta Kokczyńskiego, właściciela majątku w Bierzwiennej Krótkiej. D. Zaroszyć, *Wykaz właścicieli ziemskich dawnego województwa Łódzkiego*, Warszawa 1991, s. 9.

²⁵ Leonard Krasowski, ur. 14 stycznia 1891 r. w Mieczysławowie pow. Koło. Mieszkaniec Kłodawy. AIPN Po 003/3/113, Sprawozdanie z 1 lipca 1950 r. k. 56.

²⁶ *Kronika miasta i gminy Kłodawa. T. I, Historia miasta i gminy Kłodawa*, red. J. Grzegorzewicz, Kłodawa 2001, s. 90.

²⁷ AIPN Po /0/5/74... k. 4

²⁸ AIPN Po /0/5/74... k. 4

²⁹ Bolesław Świątkowski, ur. 2 marca 1887 r. w Dąbiu n/Nerem. Mieszkaniec Dąbia, bednarz..

³⁰ K. Kasperkiewicz, *Ocalony sztandar*, „Przegląd Kolski” 2006, nr 27.

³¹ A. Rusin, *Nad Wartą...* s. 28; K. Kasperkiewicz, *Ocalony...*,

KOŁO SN W KOŚCIELCU

Na podstawie powojennych ustaleń Urzędu Bezpieczeństwa placówka miała liczyć 28. członków³². Prezesem placówki był Julian Szmytowski³³ (był również instruktorem w ZP SN). Wśród działaczy SN z tej placówki znani są m.in.: Leon Bylewski, Stanisław Kucharski³⁴.

KOŁO SN W CZOŁOWIE

Po zakończeniu wojny Urzędu Bezpieczeństwa ustalił, że placówka liczyła 15. członków. Na terenie koła działały m.in. placówki SN w Ruchennej – kierownik Edward Okupny, referent organizacyjny Stefan Kropidłowski i w Dębach Szlacheckich – kierownik Józef Kowalczyk³⁵.

KOŁO SN W IZBICY

Z ustaleń Urzędu Bezpieczeństwa, jakie zostały dokonane w okresie powojennym placówka miała liczyć 10 członków. Założycielem SN na tym terenie był Bolesław Kłosowski³⁶.

Oprócz wymienionych kół na terenie powiatu kolskiego działały m.in. w następujących miejscowościach: Gozdów – kierownik Leon Brylewski³⁷, Kolonia Powiercie – kierownik rejonowy Stanisław Grzybek³⁸, Leszcze Częściowe – kierownik Stanisław Graczyk, Młynek – kierownik Stanisław Kropidłowski, Budzyń Nowy – kierownik Czesław Kuszyński, Podlesie – kierownik E. Bartosik, Ludorudz – kierownik Wincenty Bednarowicz, Zakrzewek, Brudzew³⁹.

PODZIEMIE NARODOWE W CZASIE II WOJNY ŚWIATOWEJ

Z racji wybuchu wojny działalność partii została przyhamowana i przybrała charakter działań konspiracyjnych. Po wkroczeniu Niemców ludność Wielkopolski spotkał najtragiczniejszy w jej dziejach los. Wprowadzony od razu system okupacyjny był obliczony na szybkie niemczenie regionu. System okupacyjny (eksterminacje inteligencji, wywózki, deportacje, aresztowania) czynił codzienne życie Polaków nie do zniesienia. Życie Polaków pod nadzorem hitlerowców czyniło Kraj Warty podobnym do obozu karnego⁴⁰. Pomimo terroru w Wielkopolsce rozwinęły swoje ekspozytury główne struktury Polskiego Państwa Podziemnego oraz organizacje regionalne i lokalne.

³² AIPN Po /0/5/74... k. 4

³³ Julian Szmytowski, ur. 7 kwietnia 1903 r. w Pawłówku pow. Kalisz. Mieszkaniec gm. Kościelec.

³⁴ AIPN Po /0/5/74... k. 4

³⁵ AIPN Po /0/5/74... k. 4; „Kurier Poznański” 1937, nr 130

³⁶ AIPN Po /0/5/74... k. 4

³⁷ „Kurier Poznański” 1937, nr 130

³⁸ „Kurier Poznański” 1937, nr 132

³⁹ „Orędownik”. 1936, nr 55; „Orędownik” 1936, nr 266; „Orędownik” 1937, nr 46; „Orędownik” 1937 nr 36 (we wszystkich przypadkach, chodzi o edycję łódzką).

⁴⁰ *Położenie ludności polskiej w Kraju Warty 1939-1945. Dokumenty niemieckie*, Poznań 1987; *Armia Krajowa w Dokumentach 1939-1945*, t. VI, Londyn 1988, s. 188-190; Archiwum Państwowe w Poznaniu – Reichsstatthalter nr 2209 z dn. 5 października 1942; *Fragmety raportu Głównego Delegata Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na ziemie polskie wcielone do Rzeszy*, „Karta” 1993, nr 10, s. 4-6.

Po klęsce kampanii 1939 r., już w październiku rozpoczęto tworzenie konspiracyjnych struktur podziemnych. Na terenie włączonej do III Rzeszy Wielkopolski, Obóz Narodowy powołał do życia kilka organizacji zbrojnych podziemia narodowego. Były to następujące organizacje:

1. w okresie 1939-1941 – Narodowa Organizacja Bojowa (NOB) (województwo poznańskie); Organizacja Jedności Narodowej (OJN); Tajna Organizacja Wojskowa (TOW); TOW-OJN (województwo kaliskie), po połączeniu obu organizacji od 1940 występujących jako „Armia Narodowa”. Struktury oparte na działaczach SN

2. w okresie 1939-1942 – siatki wywiadowcze Organizacji Wojskowej Związek Jaszczurczy. Struktury oparte na działaczach Obozu Narodowo-Radykalnego

3. w okresie 1941-1943 – działalność Narodowej Organizacji Wojskowej. Struktury oparte na działaczach SN.

4. w okresie 1942-1946 działalność Narodowych Sił Zbrojnych, składających się z członków przedwojennego Stronnictwa Narodowego (SN), w roku 1944 scalonej z AK⁴¹.

POCZĄTKI PODZIEMIA NARODOWEGO W POWIECIE KOLSKIM

Lokalną inicjatywą konspiracyjną SN na terenie powiatu kolskiego była organizacja „Orleń”, której struktury koncentrowały się w okolicy Izbicy Kujawskiej. Weszła ona w skład NSZ na przełomie 1942/1943.⁴²

Inicjatorami ponadregionalnych działań konspiracyjnych byli działacze SN z Kalisza. Działalność Organizacji Jedności Narodowej (bo taką nazwę przyjęto dla organizacji) objęła swoim zasięgiem tereny Wielkopolski Wschodniej, nawiązując kontakty z Zarządem Głównym podziemnego SN w Warszawie, jak również z podobną konspiracyjną podziemną strukturą SN z Poznania – Narodową Organizacją Bojową. Obie te struktury zostały jednak zinfiltrowane przez niemiecką agenturę i rozbite w 1941. Ocalałe ogniwa scalił i uporządkował emisariusz Zarządu Głównego SN, a później komendant Okręgu Poznańskiego Narodowej Organizacji Wojskowej (NOW) ppor. rez. Marian Kwiatkowski „Konrad”. On też nadał organizacji typowo wojskowy charakter.

NOW była ogólnokrajową organizacją wojskową SN (krypt. „Kwadrat”), powołana po reaktywowaniu działalności podziemnej SN w kraju 13 października 1939 r. Właściwy rozwój NOW wiąże się z objęciem dowództwa nad organizacją przez mjr Józefa Rokickiego⁴³.

Pierwszym komendantem NOW na terenie powiatu Koło został przedwojenny adwokat, por. rez. Władysław Rutkowski, „Witold”, po nim funkcję tę objął Stefan Grzędziela „Teodor”, kierownikiem wydziału organizacyjnego został znający doskonale teren powiatu Antoni Rusin „Bugumił” (on też prowadził werbunek do nowej organizacji).

⁴¹ Zob. *Encyklopedia konspiracji wielkopolskiej 1939-1945*, Poznań 1998; E. Serwański, *Wielkopolska w cieniu swastyki*, Warszawa 1970; M. Woźniak, *Narodowa Organizacja Bojowa (1939-1941). Geneza-struktura-koncepcja-działalność*, „Życie i Myśl” 1988, nr 9, K. Komorowski, *Polityka i walka. Konspiracja zbrojna ruchu narodowego 1939-1945*, Warszawa 2000; R. Sierchuła, *Działalność wojskowa organizacji konspiracyjnych Obozu Narodowego Wielkopolsce w latach 1939-1945*, [w:] *Narodowe Siły Zbrojne. Materiały z sesji naukowej poświęconej historii Narodowych Sił Zbrojnych*, Warszawa 1992; tenże *Formacje wojskowe Narodowej Demokracji w Wielkopolsce w latach 1939-1949*, „Życie i Myśl” 1996, nr 4; tenże, *Formacje wojskowe Obozu Narodowego w Wielkopolsce*, „Inne oblicza historii” 2007, nr 2-3; N. Pałasik, *W służbie podziemnej Wielkopolski 1939-1945*, Poznań 1984 s. 8-9 mps w zbiorach autora.

⁴² J. S. Mujta, *Monografia Powiatu Kolskiego – przeszłość i teraźniejszość*, Koło 2007, s. 182.

⁴³ Zob. m.in. K. Komorowski, *Polityka i walka...*, R. Sierchuła, *Narodowa Organizacja Wojskowa*, [w:] *Encyklopedia konspiracji wielkopolskiej 1939-1945*, Poznań 1998.

Nieraz było głodno lub spało się w polu – wspomina Rusin – postanowione zostało, że muszę posługiwać się pseudonimem, gdyż dowody osobiste, którymi się legitymowałem były fałszywe (...) a dowodów miałem trzy.

Funkcję inspektora do spraw wojskowych pełnił Stefan Kosobudzki „Sęk”. W lipcu 1942, według danych Komendy Okręgu, powiat liczył 392 żołnierzy, w tym 2 oficerów, zorganizowany w 6 plutonów, 1 drużynę i 2 sekcje.

Secesjoniści tymczasem utworzyli Okręg X NSZ⁴⁴. W marcu 1943 wyruszył na teren powiatu kolskiego, aby bezpośrednio przejąć siatkę organizacyjną pod swoją komendę. Podczas wizyty u jednego z konspiratorów, Jana Gągorka w Krzewacie, spotkał tam łącznika NSZ Bolesława Woszczyńskiego. Kwiatkowski po awanturze wyrzucił łącznika z mieszkania już po godzinie policyjnej. Wkrótce ujęła go policja na dworcu kolejowym w Kłodawie, podczas rewizji znaleziono gazetki konspiracyjne. Rozpoczęło się brutalne śledztwo. Według relacji Józefa Kochanowskiego, na terenie Kłodawy do aresztowania kilku członków podziemia niemiecka policja użyła podstępów, nakazując przybycie im do Arbeitsamtu w celach administracyjnych. Aresztowano tam m.in. Zygmunta Ogińskiego, Zenona, Jana i Henryka Kurkiewiczów⁴⁵.

Policja niemiecka aresztowała w miesiącu marcu i kwietniu 37 osób. Chcąc zahamować fale represji dobrowolnie na posterunek policji zgłosił się komendant powiatowy NSZ Stefan Grządziela. W wyniku śledztwa prowadzonego w Koninie, jeden z aresztowanych zginął, kilka osób natomiast zwolniono z braku dowodów. Podczas śledztwa m.in. w obecności S. Grządzieli torturowano jego żonę i siostrę, by zmusić go do zeznań i ujawnienia skrytek konspiracyjnych⁴⁶. Po zakończeniu śledztwa 2 czerwca 1943 r. więźniów przewieziono etapami z Konina przez Poznań, Berlin, Lipsk do Zwickau, gdzie do 7 grudnia oczekiwali na rozprawę. Wyrokiem Wyższego Sądu Krajowego z 26 listopada 1943 r. na sesji wyjazdowej w Dreźnie na karę śmierci skazano 12 żołnierzy NSZ. Byli to: Chwialkowski Antoni, Cyrułowski Antoni, Fejcho Kazimierz, Gągorek Jan, Grządziela Stefan, Grzymański Józef, Jelicz Marian, Nawrocki Stefan, Smus Roch, Szemiot Waldemar Romuald, Wesołowski Stanisław, Woszczyński Bolesław, pozostali skazani zostali na pobyt w zastrzonych obozach karnych⁴⁷.

⁴⁴ Cele polityczne i wojskowe NSZ z Deklaracji z lutego 1943 r. NSZ są formacją ideowo-wojskową Narodu Polskiego. NSZ skupiają w swych szeregach, niezależnie od podziałów partyjnych, wszystkich Polaków zdecydowanych na bezwzględną walkę z każdym wrogiem o Państwo Narodu Polskiego w należnych Mu powiększonych granicach, oparte na zasadach sprawiedliwości i moralności chrześcijańskiej. NSZ – zbrojne ramię Narodu Polskiego, realizują wolę jego olbrzymiej większości, stawiając za swój pierwszy cel zdobycie granic zachodnich na Odrze i Nysie Łużyckiej, jako naszych granic historycznych, jedynie i trwale zabezpieczających byt i rozwój Polski. Do tego celu NSZ dążyć będą bezpośrednio i natychmiast po załamaniu się Niemiec i po wypędzeniu okupantów z Kraju. Zob. min. *Narodowe Siły Zbrojne. Dokumenty. Struktury. Personalia, t. 1-3*, Warszawa 1994-1996; R. Sierchuła, *Endecka Wandea – narodowa konspiracja wojskowa w Wielkopolsce w latach 1939-1949*, mps. Według najnowszych ustaleń badaczy Fundacji Miejsc Pamięci w Dreźnie (Gedenkstätte Müncher Platz Dresden) prowadzących badania dotyczące obywateli Polskich z tzw. Kraju Warty skazanych i straconych wyrokiem Wyższego Sądu Krajowego w Poznaniu liczba ofiar wynosi 119.

⁴⁵ J. Kochanowskiego, Wspomnienia, udostępnione przez J. Grzegorzewicz z Kłodawy; Według informacji Adama Grabowskiego prezesa Towarzystwa Przyjaciół miasta Dąbia, osobą która zdekonspirowała członków NSZ z Dąbia był konfident niemiecki o nazwisku Drabik. (Pracownik Urzędu Pracy podczas okupacji. Pracował w charakterze tłumacza. Znał doskonale język niemiecki i tłumaczył rozmowy interesantów swojemu niemieckiemu kierownikowi. Prawdopodobnie też przekazywał Polakom wiadomości z prasy niemieckiej. Został przez Niemców zamordowany).

⁴⁶ Relacja Jadwigi Koralewskiej (córki), czerwiec 2009

⁴⁷ R. Sierchuła, „*Wsyła*” w powiecie kolskim, mps. K. Kasperkiewicz, *Ocalony...*, *Lista straconych obywateli polskich w Dreźnie*, w zb. autora; P. Kosobudzki, *Bilans strat*, „Szczerbiec.

Dziś, to jest w środę, 12 stycznia 1944 r. zostaną stracony – pisał w ostatnim liście W. Szemiota – jest popołudnie, pozostało mi kilka godzin życia. Wieczorem będzie egzekucja. Lecz się nie lękam śmierci, idę odważnie na straconie.

Pośród 106⁴⁸ Polaków zgilotynowanych w okresie okupacji hitlerowskiej w więzieniu w Dreźnie, 31 było członkami wielkopolskiego SN.

NARODOWE SIŁY ZBROJNE

Komendantem powiatu kolskiego po rozłamie i utworzeniu NSZ został wspomniany już Stefan Grządziela. Po dekonspiracji kolskiej, komendę nad strukturami przejął chor. Florian Zakrzewski „Faraon”⁴⁹. Na terenie powiatu zorganizowano 2 obwody i 5 placówek NSZ, w miejscowościach: Obwody w Kole i Izbicy Kujawskiej i placówki w Cieplicu, Brdowie, Kłodawie, Dąbiu, Lubotyńcu.

Wśród żołnierzy NSZ z tego terenu znani są m.in. Eugeniusz Mioduszewski – komendant obwodu NSZ w Izbicy Kujawskiej, Ignacy Brudnicki dowódca grupy dywersyjnej NSZ na teren Izbicy, Heliodor Rutkowski dowódca grupy dywersyjnej w Izbicy, Antoni Radomski z Izbicy, Jerzy Jankowski dowódca placówki w gm. Czamanin pow. Aleksandrów Kujawski, Zygmunt Degórski, Czesław Karambel zastępca komendanta placówki NSZ na gm. Lubotyń, Stanisław Wilczewski, ppor. Kazimierz Lewandowski, Longin Zakrzewski „Żbik”, Zygmunt Lewandowski, Stanisław Michalski, Jerzy Markiewicz, Chojnacki z Izbicy, Henryk Gaj z Izbicy, Tadeusz Kwiatkowski z Tymienia, Leopold Pawlak z Błennej, Władysław Niedośmiałek z Marcelina, Michał Ciechalski z Wólki, Antoni Mielcarek, Kazimierz Matejewski z Izbicy, Stanisław Lewy z Nowej Wsi, Michał Jankowski, Edward Marszewski z Izbicy, Heliodor Rutkowski z Wiszczelic, Jan Marszewski, Józef Wojciechowski, Tadeusz Sobieraj z Izbicy, Wiktor Henke, Kazimierz Walczykiewicz, Eugeniusz Lewandowski z Wiktorowa i Tadeusz Ciemny z Izbicy⁵⁰.

AKCJA SCALENIOWA NSZ I AK

Po podpisaniu umowy scaleniowej pomiędzy TNRP a Komendantem AK (w dniu 7 marca 1944 r.) i wynikającym stąd rozłamem w NSZ, Okręg X opowiedział się w całości za p. o. Komendanta NSZ-AK ppłk. Albinem W. Rakiem „Lesińskim”, wyznaczonym na to stanowisko przez Komendanta Sił Zbrojnych w Kraju gen. dyw. Tadeusza Komorowskiego „Bora”. Okręg rozpoczął scalenie 3 maja 1944 r. Wobec rozbitcia struktur Armii Krajowej w Okręgu Poznańskim na obszarze południowo-wschodniej Wielkopolski Narodowe

---

Biuletyn Zarządu Głównego Związku Żołnierzy Narodowych Sił Zbrojnych” 1994, Nr 6, s. 44.

⁴⁸ Lista straconych....

⁴⁹ B. Ziółkowski, *Polskie Podziemie na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej w latach 1939-1945*, Toruń 2008, s. 581. W ww. publikacji autor przedstawia jego podległość służbowa jako NOW-AK (część NOW scalonej z AK), natomiast powojenne materiały UB identyfikują Zakrzewskiego jako oficera NSZ. Zob. IPN BU 00 231/234 t.1, Plan przedsięwzięć operacyjnych do rozpracowania obiektowego krypt[onim]. „Kanały” dot[tyczące]. Wydz[iału] II-go wywiadu i kontrwywiadu w ramach org[anizacji] NSZ, Bydgoszcz 19.03.1952, k. 10.

⁵⁰ IPN Po /0/5/74, Charakterystyka kontrwywiadowcza powiatu kolskiego. Koło 15. 03.1956, k. 13; IPN Bu 00231/234 t.1, Raport przedsięwzięć operacyjnych. Bydgoszcz 19.03.1952, k. 10; IPN By 069/276, Protokół przesłuchania Eugeniusza Mioduszewskiego, Włocławek, 21 stycznia 1946, k. 27, 28; J. S. Mujta, *Zbrojna...*, s. 44. Prawdopodobnie część z wymienionych działaczy prowadziła brała udział w konspiracji po 1945 r.

Siły Zbrojne podporządkowały się strukturom Okręgu Łódzkiego AK działając jako struktury NSZ-AK⁵¹.

Kilku oficerów i żołnierzy z Okręgu X NSZ wzięło udział w Powstaniu Warszawskim zasilając szeregi oddziału NSZ - pułku im. gen. Władysława Sikorskiego kryptonim „Sikora”. Byli to: Władysław Rutkowski, Józef Ławniczak, Antoni Rusin, Roman Brzeziński⁵².

Po zakończeniu powstania nastąpił nowy podział terytorialny w NSZ-AK. Okręg X Poznański wszedł w skład Obszaru Zachód (tereny wcielone do III Rzeszy). Komendantem Obszaru został ppłk Zygmunt Reliszko „Kołodziejski”. Siedzibą Obszaru, a także prawdopodobnie Okręgu Poznańskiego była Częstochowa. Tam bowiem odbywały się odprawy, na które przybywał zastępca komendanta okręgu poznańskiego kpt. Władysław Rutkowski „Włodzimierz”. W tym czasie komendantem Okręgu Poznańskiego NSZ-AK był mjr/ppłk Jan Poray-Wybranowski „Radoszcz”.⁵³

Po wkroczeniu na tereny Wielkopolski oddziałów sowieckich NSZ przeszło do „głębszej” kadrowej konspiracji. Część działaczy przeniosła się na inne tereny Polski (m.in. woj. łódzkie), bądź ukryła się. Działalność konspiracyjna podokręgu prawdopodobnie zamiera na przełomie 1946/1947 r.

---

⁵¹ *Okręg Poznański Armii Krajowej w końcowej fazie okupacji, (1943-1945)*, Poznań 1995, s. 18-20. Komendant Obszaru Zachód AK próbował wykorzystać scalenie AK i NSZ do stworzenia struktur Okręgu Poznańskiego AK. Doprowadziło to jednak do konfliktu pomiędzy sztabowcami KG AK i odwołaniem z funkcji płk. S. Grodzkiego

⁵² A. Rusin, *Nad Wartą...*, s. 133, J. Podhorski, *Powstanie Warszawskie 1944. Pułk Narodowych Sił Zbrojnych imienia Gen. Władysława Sikorskiego. Oddział Szturmowy*, Poznań 1996 mps. 8; R. Sierchula, „Odnalezione” zgrupowanie. *Pułk NSZ im. Gen. Sikorskiego w Powstaniu Warszawskim*, „Glaukopis” 2007-2008, nr 9-10.

⁵³ *Narodowe Siły Zbrojne. Dokumenty, struktury, personalia*. T. 2, NSZ-AK. Warszawa 1996, s. 194

NARODOWCY W POWIECIE KOLSKIM W LATACH 1919-1945

Słowa kluczowe: powiat kolski, narodowcy, dwudziestolecie międzywojenne, II wojna światowa

Stronnictwo Narodowe w okresie międzywojennym było największą partią polityczną II RP. Również na terenie Wielkopolski Wschodniej, gdzie krzyżowały się wpływy polityczne organizacji narodowych z Łodzi i Poznania, zaobserwować można dynamiczny wzrost tej partii politycznej, pomimo represji i szykan ówczesnych władz. Wzrost organizacyjny SN w Wielkopolsce wschodniej, który można zaobserwować w latach 30-tych, zostaje gwałtownie zahamowany w wyniku najazdu niemiecko – sowieckiego na Polskę w 1939 r. Okupacja niemiecka i wcielenie Wielkopolski Wschodniej do niemieckiego okręgu administracyjnego – Kraju Warty, nie spowodowała zaprzestania działalności konspiracyjnego już wówczas SN. Od 1939 r. na terenie Wielkopolski Wschodniej obserwujemy działalność konspiracyjną podziemia narodowego, które działając tu do końca wojny, w 1944 r. w wyniku scalenia z Armią Krajową, stało się na tym terenie częścią Polskiego Państwa Podziemnego.

POLISH NATIONALISTS IN KOŁO DISTRICT IN YEARS 1919-1945

Keywords: Koło district, polish nationalists, interwar period, World War II

The National Party in interwar period was the biggest political party of the Second Polish Republic. In Eastern Wielkopolska, where the influence of political organizations from Łódź and Poznań met, the dynamic increase of this political party may be observed as well, despite the repressions and harassment of the contemporary authorities. The organizational increase of National Party in Eastern Wielkopolska, which may be observed in the 30s, was violently stopped as a result of German – Soviet invasion of Poland in 1939. German occupation and embodiment of Eastern Wielkopolska into German administrative district – Wartheland, did not put the stop to – at that time - clandestine activity of NP. Since 1939 in Eastern Wielkopolska the activity of national underground movement is observed. In 1944 the movement became a part of Polish Underground State as a result of joining of Home Army.